

УДК 821.161.2–Дрозд

Яшина Л.І.,
кандидат філологічних наук,
Академія митної служби України

ОБРАЗ “ДОМУ” У ТВОРЧОСТІ В. ДРОЗДА

У багатьох літературах світу (українській, російській, англійській тощо) тема “дому” є досить **актуальною**, відповідно і науковці досліджують функціонування даного образу, специфіку відображення в художній творчості митців, його типологічні ознаки.

Дім належить до основних факторів людської культури. Спочатку призначений для захисту людини від природної стихії, він поступово набуває нових функцій і постає в різних іпостасях: дім – житло, незалежність, недоторканність; дім – сім'я, жінка, любов, продовження роду, постійність; дім – традиція, нація, народ, історія. Отримавши додаткові семантичні навантаження, дім перетворився в зменшену копію моделі світобудови і людського буття, розкриваючи особливості менталітету того чи іншого народу. Причина зафіксованої в багатьох національних культурах значущості поняття дім полягає, можливо, в тому, що в ньому сфокусовано зв'язок між людиною і оточуючим світом.

Вивчення творчості письменника-шістдесятника В. Дрозда з її філософською глибиною і художньою своєрідністю передбачає виявлення та аналіз основних для художнього світу письменника мотивів, образів, символів. Одним із концептуальних елементів у прозі В. Дрозда є образ дому, що зумовлено увагою письменника до всього, що пов'язано зі світом життя людини. Образ дому закорінений у його дитячі спогади і є уособленням сім'ї, родини, куди неодмінно повертаєшся і в реальному світі, й у пам'яті. До аналізу творчості письменника-шістдесятника В. Дрозда зверталися літературознавці М. Жулинський, О. Галич, В. Сулима, молода генерація науковців – Н. Манюх, Н. Дашко, О. Карпенко та інші, однак мотив дому в прозі митця ґрунтовно не досліджений, у тому числі і автором цієї статті. Тому й звертаємося до розгляду концепту дому як мікрокосму людини в романах В. Дрозда “Листя землі”, “Пришестя”, “Злий дух. Із житієм”.

Згадаймо, саме в романі “Листя землі” епізод будівництва нової хати на попелищі Кузьмою Семирозумом набуває символічного значення. Автор надає героєві право ретельно побудувати дім-ковчег, що покликаний рятувати своїх мешканців від усіляких негод. У ньому бере початок розвиток ідеї збереження роду, надії на щасливе майбутнє, яке сприймається як фундамент життя у власній хаті, довгих років у дітях, онуках. В. Дрозд детально розгортає опис побудови хати: спочатку Кузьма придбав як “сонце зруб” – “світлиця, хатка, комора, і сінци посередині”. За Юнгом, сонце є джерелом життя і найвищої цільності людини. Окрім того, сонце – це “джерело вищих цінностей, духовної влади” [8, 463]. Отже, в ситуації закладання основи будинку, у порівнянні її з сонцем, письменник акцентує на духовності героя, на моральності його вчинків у житті. Використовуючи нову

технологію будівництва свого дому (“на стовпах цегляних, до нього ніхто не робив так”, “залив підмури смолою гарячою”, “кріпив вінці тиблами дубовими, а шви мохом обтиньковував”), Кузьма Семирозум відтворює надійну оселю для майбутньої родини й свій мікрокосмос, де б панували любов, добро і праця. Людина *“покуль роботу робить, сотворює світ, хай і маленький. Та й не тільки для себе людина світ сотворює: для дітей своїх і людяк, що житимуть опісля неї на землі”* [3, 262]. Пропонуючи Марусині стати його дружиною, Кузьма наголошує: *“І буді матір'ю дітей моїх, бо хочу я дітей багато, адже діти – се виправдання наше на землі і продовження родів наших”* [3, 25]. Через зіставлення його дому, в якому він і його нащадки сподіваються врятуватися у хвилях зла, що заливали землю, із Ноєвим ковчегом: *“Кузьма, син Семирозума, хату будує, як будував Ной свій ковчег перед потопом”* [3, 263], автор розгортає ідею надії на збереження роду.

У романі В. Дрозда “Пришестя” ця ідея знаходить своє продовження в актуалізації мотиву збереження зв'язку з домом (оселею, хатою), з рідною землею як кодами культури батьківського дому, культури рідного народу, збереження від засилля чужого. Дім і сім'я в контексті названого роману – це два взаємопов'язані образи (дім – конкретна споруджена людськими руками будівля: *“Осердя, пуп світу – хата”* [4, 172]; сім'я – мати, батько, сестри, Хлопчик), що екстрапольовані на образи рідної землі, роду, народу з давньою і трагічною історією. Образ дому головного героя, Хлопчика, є уособленням концепту “рідна земля”, простір якої включає в себе і сільські пейзажі (*“сільські вулиці, чіткі, наче намальовані, схожі на намисто з нанизаними на них намистинками хат, на самій горі густо-червона, ще висвітлена сонцем, баня сільської церкви”* [3, 208]; *“яскраво-жовтий схил гори, із рожево-білими острівками соловейків”* [4, 163]), *“і грядки біля хати (лапате листя капусти, наче шматини неба, простелене по землі; рудувате, присохле огудиння огірків, а між огудиння – пузаті жовтяки”* [4, 191]), і Загальний двір (*“водокачка на пагорбі посеред Загального двору була ще ближче до неба, аніж куцуваті порівняно з нею дерева, розмовляла з небом як рівна <...>”* [4, 207]; *“у кутку Загального двору, біля клуні оживав привод, що досі бовванів на зеленому моріжку іржавого залізничка”*; *“у Загальному дворі ніколи не зупиняється життя, навіть уночі <...>”* [4, 215]), і навколишні поля (*“пасмо вівса, густо-зеленого, в багатоколірних блискітках роси”* [4, 163]). Органічний зв'язок із землею, що відбувається в тісному взаємодіянні з сім'єю, є суттєвим у формуванні особистості малого Хлопчика, духовного світу. Переїхавши до міста з метою отримати освіту і реалізації свого “я”, він все ж зберіг психологію сільського мешканця. У зрілому віці він лише формально є міським, а подумки живе на малій батьківщині. У зв'язку з цим явищем прозаїк розвиває мотив ностальгії, який притаманний і самому письменнику (роман “Пришестя” – автобіографічний). Хлопчик живе в місті, проте все життя сумує за рідним селом, що постає символом поняттям “рідного дому”.

В. Дрозд – письменник однієї місцевості, свого рідного Полісся, що й зауважено ним: *“<...> і село, і пагорби наші, і поля, і рівчаки, і болото, і ліс – усе-усе*

завжди буде зі мною, у пам'яті моїй, у душі. І найкращі з написаних мною книг будуть про село моє, Петрушин, яке я перейменую в Пакуль” [4, 307]. Рідна земля наповнила майбутнього митця гострим відчуттям дому, почуттям малої батьківщини.

В образі дому (хати) постає в романі В. Дрозда “Листя землі” світ родини, роду. Дім (хата) – це місце і народження, і формування особистості, і продовження життя на землі. Здавна дім в українців був еквівалентом природного, побудованого порядку, упорядкованості, сімейно-родової близькості. Незважаючи на умовність подібних визначень, цей традиційний тип іменується домом-гніздом (В.Г. Щукін), заснованим на спадкоємності й традиціях. Дім – це гніздо, що втілює в собі сімейне, соціальне й економічне життя (М. Еліаде). У такому контексті принципово важливим є глибинний зв'язок дому-гнізда з традицією і родом. “<...> Символічний зв'язок існує між домом і сховищем мудрості, тобто традиції самої по собі” [6, 180]. Суттєві якості для характеристики дому-гнізда – це стабільність, захищеність, певний консерватизм, зумовлений орієнтацією на цінності традиційного життєвого порядку. Саме такий зміст образу дому однієї з героїнь роману – Дарини Листопад. Спочатку це – затишний сімейний куточок для роду, сім'ї, тобто місце об'єднання людей. Його інтер'єр вимальовується за давніми народними звичаями: “Грона калини на білосніжній ваті, між віконних рам двійних, утеплених на зиму, гранатово око тішили. А блакитні, з птахами чудернацькими кахлі грубки затишним теплом у кімнату дихали” [3, 401]. Ці ознаки засвідчують достаток родини і чепурність господарки. Катастрофічний розлад у суспільстві – “революція, повалення самодержавства – усе це вимагає людських жертв” [3, 406] – торкнувся й родини Дарини Листопад.

З розвитком теми руйнування роду емблематичний образ дому (хати) у романі В. Дрозда “Листя землі” зазнає певної еволюції. Політичні погляди роз'єднали його мешканців і призвели до руйнації родини (“І сиділи вони удвох, Дарина й Дмитро Костянтинович, у вітальні, за великим столом, який ще пам'ятав їхні гомінки сімейні бесіди” [3, 420]) й осиротілості будинку. Повідомлення про смерть синів Тараса та Андрія, переживання Дарини відтінено описом домівки, в якому актуалізується мотив осиротіння дому. Мати намагається зберегти дім, коли дві дочки повертаються додому, пропонуючи їм залишитися: “і буде цей дім, з якого ми, старі, вже скоро підемо до іншого, небесного дому, – ваш” [3, 449]. Але старша дочка Марія відмовляється взяти на себе роль берегині домашнього вогнища через революційні переконання. Такий же шлях обирає і молодша дочка Богдана. Вони не повертаються до рідної оселі, і життя поступово завмирає в будинку, знищується надія на продовження роду. Свій дім (хата) в уяві героїв роману – свій рід, своє щастя. “А я увесь свій вік прогорювала у халупчині свекровій, без плоду, без роду” [3, 489], – говорить про своє життя безіменна оповідачка. Єдиним притулком її в самотній старості є чужа хата, хоча довготривалість проживання в ній і поєднала їх.

Чотири стіни і дах над головою усвідомлюються героями роману “Листя землі” як перша і головна життєва необхідність, яку вони ставлять поруч з їжею і одягом. Причиною руйнації хати, як і роду, є зло війн і революцій: “Війна рвала

нитки між людьми, легко рвала, як вітер рве павутиння” [3, 420]. Домінантою в розвитку теми руйнування є опис залишків батьківського дому Дарини Листопад: *“Чорніли стіни дому батькового, вогнем обпалені, і хмари холодні висіли над ним замість даху”* [3, 475]. Деталі характеристики стіни (чорніли, вогнем обпалені) в зіставленні із природним явищем (хмари холодні) є ознаками зруйнованого родового гнізда, образ якого персоніфікується, олюднюється: *“І плакав дід батьків краплями дощу осіннього, що струменями текли з очей його сліпих, без шибок і рам віконних”* [3, 475]. Таким чином у романі В. Дрозда виникає модель “мертвого” дому, яка найбільш адекватно оприявнює тему “духовної руйнації”.

Своєрідний перегук у вираженні такого взаємозв'язку простежуємо при зіставленні роману В. Дрозда із твором П. Загребельного “Роксолана”. В останньому теж зазнав певної еволюції образ рідного дому. Жорстоко вирвана з батьківського гнізда чужинцями, головна героїня твору назавжди зберегла у пам'яті образ будинку як символ рідної Батьківщини. Спочатку в уявленні Роксолани він розширив свої рамки: *“розростався батьківський дім на півсвіту і світився своїми дерев'яними стінами, ніби сонце”* [6, 210]. Образ сонця асоціюється з теплом родини, оселі, поєднує в собі спогади дитинства і всеоб'ємне почуття єдності з рідною землею, на жаль, втраченої назавжди. Досягнувши влади, Роксолана “бачила” свій колишній дім *“осяяний осіннім золотавим сонцем, весь у золоті листя, у золотій тюзі”* [5, 243]. В емблематиці золотий колір уособлює в собі мудрість, знатність і багатство. А у П. Загребельного це ще й образ закритого золотого простору: Роксолана має владу, однак дії її обмежені, а сум за домівкою глибокий через неможливість подивитися на неї в дійсності. В останньому спогаді героїні дім для неї – *“як навіки втрачена людина приходив до неї з-за вишневої зорі, може, розметала його буря, поточив шашіль, а в пам'яті далі світився медом і золотом”* [6, 573].

У романі “Листя землі” В. Дрозд через протиставлення міських і селянських осель визначає ще одну причину руйнування. Місто є образом-символом цивілізації. Воно є чужим для людської природи, як істота, що спалює внутрішні сили людини та її прагнення до життя. З міста приходять у село ідеї, що ведуть до загибелі простої селянської душі. Навіть Нестор Семирозум втрачає в місті свою силу, проголошуючи *“там більша сила”*, і у сприйнятті селян місто порівнюється із в'язницею, могилою, труною. *“В'язниця сіріла крізь дощ, як труна кам'яна. І місто, чуже, непривітне, продовженням в'язниці видавалося змученим очам її<...>. І вибралася Христя поскоріше з міста, як із пастки, яка ось-ось знову зачиниться”* [3, 344]. Ця подібність міста до пастки підкреслена і в оповідях інших героїв: *“в огорожі високих домів городських, наче на дні колодязя”* [3, 348]. *“Як вибрався Сава за місто, наче одяжину важку скинув із плечей своїх <...> уже зашморг цегляних будинків, під залізними дахами не зчавлював горло”* [3, 509].

Іншого значення набуває образ дому-палацу в романі В. Дрозда “Злий дух. Із житієм”. У побутовому аспекті дім (*“строєніє для життя; хоромь”* [1, 465]), за визначенням В. Даля, символізує матеріальну упорядкованість людини в житті. У ньому хазяїн сам по собі, ні від кого не залежить і ні за кого не відповідає:

комфорт і вишуканість є вираженням його внутрішньої сутності. Для головного героя твору Романа Гаркуші символом влади, багатства виступає триповерховий будинок, з величезною терасою, розкішною вітальнею з мармуровим каміном, чотирма спальними кімнатами, їдальнею, кухнею, більярдною з баром, кабінетом, басейном, і залом для тренування, гаражами (автор скуппульозно все це перераховує в інтер'єрі будинку), тобто збудований “за найвищими європейськими стандартами” [2, 63–64]. Визначення “чорний дім”, “заміська резиденція”, вкладені в уста самого героя у поєднанні із зауваженнями стосовно будівництва, що супроводжувалося чорними справами (“хто не запам'ятовував і не виконував, той зникав” [2, 20]), змістовно зорієнтовані на зображення хижацтва Гаркуші. В інтер'єрі, де, з одного боку, зазначені речі, предмети, які засвідчують розкіш, а з другого, фіксуються прикмети таємного життя Романа Гаркуші, повного небезпеки (броньовані ворота, ліфт до підземелля, підземні ходи з мурованими кімнатами в землі, у нижчому світі), виявлено істинну сутність хазяїна будинку.

Дім для Гаркуші – космос в мініатурі, але це його світ, що є відсвітом світогляду господаря. У слов'янській міфологічній культурі зафіксовано: “Побудування будинку є вираженням нутра людини, небаченого устрою її душі, проекція сокровенного мікрокосмосу” [7, 38]. В описі дому Гаркуші постійно наголошується його монументальність, величність: *“вибудував на пагорбі дім, справжній палац <...> якимсь дивом, з чиєїсь волі, доброї чи злої – невідомо, виріс із землі”* [2, 26]. Образ дому, розташованого на пагорбі, є алюзією на біблійний епізод із Нагорної проповіді Христа про побудову помешкання на камені, що символізує стійкість і міцність його, але відповідно інтерпретований. Дім Гаркуші – уособлення будови на піску, щось хитке, нетривале. Такий його зміст спроектований на фінал твору, де йдеться про знищення.

Дім–палац у зображенні В. Дрозда суперечить усталеним уявленням про нього як “зосередження основних життєвих цінностей, добробуту, єдності сім'ї та роду” [7, 68]. У Гаркуші немає родини. Дружина покинула його давно, коли він надто захоплювався пияцтвом, син не поділяє його поглядів на життя, тому не поруч з ним. Монументальність будинку в зіставленні з самотністю Гаркуші виразно підкреслює його внутрішню порожнечу. І в описі будинку, як і в характеристиці героя, неодноразово вживаються епітети “чорний”, “хижий”. Як і господар, дім “величається” – перед іншими: *“Висвітлений надвечірнім сонцем, дім палав чорним полум'ям з червоною загравкою черепичного даху, а ще скидався на чорного хижого птаха, що ось-ось злетить із схилу гори і владно ширятиме над долиною з дрібним маковинням сільських хат”* [2, 63].

Образ “чорного дому” є пророчим: чорний – одномірний, застиглий, співвіднесений зі злом, ніччю, смертю. Роман Гаркуша називає свій дім “лицарським замком”, бо він добре укріплений, має підземні ходи і оточений водою, як середньовічне містечко. Простір (на схилі гори, оточений водою), форма будинку Гаркуші, його кольорова символіка розкривають символічний зміст образу замку як уособлення певної відгородженої духовної сили, котра завжди на сторожі. “Чорний

замок” трактується як “Палац замогильного світу або ж вхід до іншого світу” [6, 204]. Розвиток сюжетної лінії Гаркуша – замок виявляє саме цей зміст останнього. Поєднання кольорів чорного з червоним у наведеному вище описі несе в собі відчуття трагічного фіналу хазяїна і його будинку.

Передчуття трагічного виникає уже в деталях інтер'єру вітальні, що доповнює характеристику героя: Роман Гаркуша “величався посередині столу”, а над ним на стіні “темним німбом” висіла величезна підкова, виготовлена з дорогого сплаву. Означення “темним” суперечить традиційному змісту символу підкова (щастя), природним був би епітет “світлим”. У В. Дрозда семантичне зрушення образу акцентує чорне, зле начало в героєві. Епітети “чорний”, “темний” найбільш поширені в характеристиці Гаркуші.

Функціонально різноманітні архітектурні деталі увиразнюють загальну символіку будинку, вводячи його в систему характеристики Гаркуші і не порушуючи його міфологемного змісту. *“Фасад дому означає зовнішній вигляд людини: його особистість або його маску. Дах і верхні поверхи відповідають голові і розуму. Підземелля асоціюється з несвідомими інстинктами. Сходи – з'єднання різних рівнів душ, а конкретне їх значення залежить від того: висхідні вони чи нисхідні”* [6, 180], – зазначено у “Словнику символів” Керлота. Чорні сходи будинку Гаркуші спадали до озера. Змістовно образ озера пов'язаний з поняттям рівня. Все, що знаходиться на низькому рівні (чорні сходи) простору, ототожнюється з “низьким” у духовності, тобто негативним, руйнуючим і фатальним.

Концептуальною є хронотопічна організація більшості епізодів у романі. Конкретно зазначається, що будинок Гаркуша збудував біля села Жолудівка, на березі Небесного озера. Співвіднесеність “небо, небесність – земля” сфокусовує в собі давні юнацькі мрії, спогади про перше кохання (чисте, небесне, безхмарне). Але будинок нагадував Змія, його контури вгадувались в деталях житла як погроза і попередження: *“ламаний дах, критий червоною, як вогняна пащека, черепицею, з трьома гостроверхими вежами, широкою терасою на рівні другого поверху, а від високого підмурівка бійницями загартованих віконць збігали по схилу до самої води в'юнкі, вистелені чорною плитою, з кованим поруччям сходи”* [2, 33]. Йдучи за народними уявленнями про те, що однією з ознак Змія є зло, а в його образі закодоване руйнівне начало, автор проводить паралель: Гаркуша–дім–Змій, поєднуючи рису характеру героя (злість), прикмету (теж зло) в описі будинку і натяк на руйнацію, смерть героя і його витвору.

Розгортаючи тему дому як мікрокосму людини, письменник утверджує безцінне багатство, що залишають діди і прадіди, батьки й матері, духовні ідеали, високі святині народного життя, перетворюючи їх в людський, моральний капітал. За глибокими переконаннями письменника, лише людина з гострим відчуттям дому, почуттям малої батьківщини (роман “Пришестя”), з повагою до землі пращурів може бути по-справжньому щасливою в житті. Коли ж руйнується кровний зв'язок з рідною малою батьківщиною, тоді і починаються людські біди, тоді й виникає бездуховність, споживча філософія, жорстокість і байдужість. Дім-ковчег, як і дім-

родове гніздо (роман “Листя землі”), в життєвих умовах, позбавлених соціальних катаклізмів, мають загальну ознаку: вони забезпечують нормальний розвиток особистості й створюють умови для повноцінного духовного життя родини, дають можливість реалізувати прагнення кожного. У домашньому просторі міцним залишається взаємозв'язок між членами сім'ї. Руйнування дому-родового гнізда відбувається під впливом деструктивних факторів (революції, війн), коли простір дому перетворюється на простір дискомфорту. Акцентуючи свою увагу на зображенні дому-палацу (роман “Злий дух. Із житієм”) як уособленні злої сили, В. Дрозд дотримується народних канонів: з перемогою добра знищується герой і його “чорний замок”.

Література

1. Даль В. Толковый словарь живого великорусского языка / В. Даль. – М. : Рус. яз., 1981. – Т. 1 : А–З. – 699 с. – (1 портр.).
2. Дрозд В. Г. Злий дух. Із житієм ; Пришестя : романи / В. Г. Дрозд. – К. : Укр. письменник, 1999. – 311 с. – (Серія : сучасна українська література).
3. Дрозд В. Г. Листя землі : роман / В. Г. Дрозд. – К. : Укр. письменник, 1992. – 559 с.
4. Дрозд В. Г. Пришестя / В. Г. Дрозд // Дрозд В. Г. Злий Дух. Із житієм ; Пришестя : романи. – К. : Укр. письменник, 1999. – С. 155–311. – (Серія : сучасна українська література).
5. Загребельний П. Роксолана / П. Загребельний. – К. : Дніпро, 1983. – 583 с.
6. Керлот Х. Э. Словарь символов / Х. Э. Керлот. – М. : REEL-book, 1994. – 608 с.
7. Славянская мифология. Энциклопедический словарь. – М. : Эллис Лак, 1995. – 414 с.
8. Энциклопедия символов, знаков, эмблем. – М. : Локид ; Миф, 1999. – 576 с.

Анотація

Розглядаючи творчість Володимира Дрозда, письменника-шістдесятника, автор статті обмірковує інтерпретацію “дому” в романах “Злий дух. Із житієм”, “Листя землі”, “Пришестя”, зв'язок цього образу з людиною та навколишнім світом.

Ключові слова: дім–ковчег, збереження роду, дім–родове гніздо, руйнація, дім–замок.

Аннотация

Рассматривая творчество Владимира Дрозда, писателя-шестидесятника, автор статьи осмысливает интерпретацию “дома” в романах “Злий дух. Із житієм”, “Листя землі”, “Пришестя”, связь этого образа с человеком и окружающим миром.

Ключевые слова: дом–ковчег, сохранение рода, дом–родовое гнездо, разрушение, дом–замок.

Summary

Considering creative works of the writer of the 60-th, Vladimir Drozd, the author of the article conceives the interpretation of the “house” in the novels “Zliy duh. Iz zhitiem”, “Lystia zemli”, “Pryshestia”, the connection of this image with the person and surrounding world.

Keywords: house–ark, kin’s conservation, house–ancestral nest, destruction, house–castle.